

МИЛОШ БЛАГОЈЕВИЋ

**СРПСКА ДРЖАВНОСТ
У СРЕДЊЕМ ВЕКУ**

ПРЕДГОВОР
ЉУБОМИР МАКСИМОВИЋ

**БЕОГРАД—БАР
2026**

© Српска књижевна задруга 2026
© Светлана Марковић 2026

ПРЕДГОВОР

СРПСКА ДРЖАВНОСТ У СРЕДЊОВЕКОВНОМ СВЕТУ

Државносћ, за разлику од *државе*, термин је који међу истраживачима прошлости, поготову даље прошлости, данас није безрезервно прихваћен. Ипак, његово прихватање добија на замаху, добрим делом захваљујући залагању академика Милоша Благојевића, односно захваљујући ономе што је на ту тему изречено у првом издању ове књиге, када је њен текст у великој мери попуњавао први том једног заједничког ауторског настојања да се феномен српске државности прати истраживачки од прапочетка до у новије доба (Милош Благојевић – Дејан Медаковић, *Историја српске државносћи*, I–II, Нови Сад 2000). Такође, у међувремену је и у неким другим Благојевићевим радовима овом питању била посвећена одговарајућа пажња. То није био лак истраживачки подухват због начина на који је требало сагледавати испитивану материју.

Ако државност схватимо као способност једне друштвене средине или једног народа да организује државу, што се може означити и термином *државојиворносћ*, не смемо испустити из вида то да, у некој врсти реверзибилног кретања, различити феномени који проистичу из постојања и деловања државе природно могу да се подведу под појам државности. Идентификујемо ли те феномене као правне, економске, друштвене, политичке и разне друге из живота држава какве познајемо у наше доба или у нама блиском времену, нећемо

се много приближити стварном упознавању српске средњовековне државности. Да би се то постигло, идентификовани феномени морају бити посматрани у историјском контексту који свему даје посебну, понекад и тешко препознатљиву димензију. Већ садржина основних појмова, као што су *држава* или *Срби*, показује другачија значења од оних на која је данашњи човек навикао. Нажалост, историјску димензију о којој је реч понекад је тешко уочити, а још теже пратити кроз меандре њеног развоја због степена употребљивости извора којима располажемо и на којима се заснива свако скрупулозно истраживање.

Не ради се ту само о чињеници, иначе неспорној, која је већ постала опште место и која би се могла исказати кроз следећу дефиницију – *изворна трађа је недовољна, а за поједина ишћања она и не постоји*. Иако понекад звучи као изговор, то јесте чињеница. Али, ради се готово исто толико и о последици таквог стања која се огледа у томе што поједини истраживачи падају у искушење – о аматерском приступу својственом разним љубитељима историје да и не говоримо – да сиромашни изворни исказ допуне или разумеју на начин који не помаже откривању историјске истине.

Као врстан историчар са сигурним методом и великим искуством, Милош Благојевић је свестан сложености читавог овог комплекса проблема који прате изучавање настанка, развојка и карактера српске средњовековне државности. Истовремено, он је дао и највећи допринос у данашњој генерацији историчара да питања буду постављена на прави начин, а да добијени одговори, колико је год то могућно, доведу до реконструкције стварних историјских токова у изградњи и разградњи српских држава Средњег века. Било их је, наиме, више од једне у својеврсном наслеђивању државотворне традиције у временском распону од осам до девет векова, а понекад и више од једне у истом одсечку времена.

Другим речима, иако Немањинка Србија представља стожер у развоју српске средњовековне државности, време које

је претходило владавини најзначајније српске династије у Средњем веку, као и оно које је уследило, изнедрили су нити без којих координатна мрежа читаве слике не би била комплетна. Како показује Благојевић, морамо да будемо свесни важности чињенице да је преднемањићки период био много дужи од времена Немањића, јер се радило о пет векова током којих се изграђују оне политичке творевине које се могу са пуним правом назвати српске државе, односно српска држава. Њихови владари, жупани па затим велики жупани, често су носили византијске дворске титуле. Али то не значи да постоји чврста и непосредна веза са Византијом, нити да се те државе развијају по византијским правним и организационим узорима. Често се превиђа важност чињенице, коју подвлачи Благојевић, да се између тих држава и Византије налазила бугарска држава која је, на правцима који би могли спајати Константинопољ са Србима, физички затварала Балканско полуострво (српско-бугарска граница је у IX веку на реци Ибру), што је проузроковало да и процес покрштавања Срба, који је дуго трајао, добије доста специфичан карактер. Срби се покрштавају из романских бискупија у Далмацији, које су политички биле под Византијом, а које су у црквеном погледу биле део римске цркве. Та околност условљава да везе са Византијом, и слика Србије као земље која има важне везе са Византијом, немају ону снагу, ону изражајност коју имају у доба Немањића. У време када су у Европи христијанизацијом отворани путеви за обликовање праве средњовековне државности, то је била чињеница од великог значаја. Поготову што су нешто касније, крајем X и почетком XI века, српске протодржаве привремено губиле у овој или оној мери свој дотадашњи профил под притиском освајачке политике тзв. Самуиловог царства.

Почетком XI века Сава и Дунав поново постају северне границе Византијског царства. После четири века поново се успоставља византијска власт на територији данашње Србије, а тадашње српске државе – Дукља (Зета) и Рашка

(Србија) – делимично већ улазе у праву византијску сферу утицаја. Заједничке границе са Византијом предуслов су непосредне комуникације и, што је од посебне важности, после византијске победе из 1018. године, којом је Балкан враћен под власт Цариграда, тек основана Охридска архиепископија добија неке епископије на територији српске државе (Призрен, Рас, Липљан), или на територији где се појављују Срби (Ниш, Браничево, Београд, Сирмијум), тако да је остварено делимично просторно укрштање једне византијске цркве и српске државе и области насељених Србима. С друге стране, Зета је под великим утицајем и у унутрашњости, а о Приморју да и не говоримо, оних приобалних бискупија које се налазе под римском куријом.

У XII веку Србија преузима вођство на Западном Балкану у свеколикој политици према Византији, док се о српској државности у различитим видовима може говорити и у случају Зете и Босне. У том контексту, на којем с правом инсистира Милош Благојевић, запажа се управо потреба за пажљивим третирањем односа појмова *државности* и *држава*. С друге стране, што се саме Србије тиче, још увек се не појављују знаци изразитих византијских утицаја у земљи која улази у савезе са тадашњим великим силама, са Угарском, са Венецијом, са Немачком. Били су то почеци стварања сопственог идентитета и политичке самосвојности, како би се то дефинисало у нашем времену. Јер српски владари су још увек, укључујући и Стефана Немању на почетку владе, били третирани у Цариграду као царски чиновници; ако би од такве своје „улоге“ одступили, то се сматрало побуном и следиле су казнене експедиције које су се завршавале византијским победама и новим изразима покорности српских великих жупана.

Такав третман кроз који је пролазио и сам Немања одлази у прошлост захваљујући његовој политици која је ударила темеље новом схватању државности и стварању јединствене српске државе. То је доба када Рашка, као ниједна српска

земља пре ње, прелази у офанзиву. До тада су сви ратови са Византијом били у основи одбрамбени. Немања је први владар који систематски почиње да заузима византијске територије. Али, истовремено, његов геополитички приступ носи обе-лежја амбивалентности, што је веома значајно за разумевање српског схватања државности у времену које наступа.

С једне стране, Византија се опонаша у разним сферама живота, што почиње управо са Немањом, а с друге стране она се стално напада и одузимају јој се територије. Тако је за Немањиног времена учињен велики, одлучујући заокрет ка апсолутном прихватању православља по византијском „моделу“. Сам Немања, рођен у Рибници, крштен је као католик, а потом је, много касније, помазан по православном обреду. Од тада више нема никаквог колебања. Богомили, дуалистичка секта проширена из Бугарске, уништена је у Србији по истом начину на који су се Византинци у IX веку разрачунали са њиховим претходницима. Немања почиње први да подиже српске цркве по византијском узору и, најзад, Немања се пред крај живота повукао са престола и замонашио, што постаје узор за каснији однос српских владара и српске цркве и прераста у светитељство оснивача династије. Као светогорски монах, Немања добија од византијског цара Алексија III Анђела један запустели грчки манастир на Светој Гори, из којег подиже, са сином Савом, српски манастир Хиландар. То је необично значајан моменат зато што је Хиландар од тада па надаље стални српски прозор у византијски свет. Аутор ове књиге имао је, дакле, много разлога да једно поглавље посвети Немањиним односима према хришћанској цркви..

У својој повељи за Хиландар Немања је истакао да је његова великожупанска власт од Бога и упоредио је у том смислу и у том документу себе и своју власт, себе и своје породице власт и својих дедова власт са тиме да је Бог, такође, дао власт грчким царевима и угарским краљевима, суседима са којима се он упоређује на равноправној основи. Ту се рађа оно што називамо српском самодржавношћу XIII века, када су се

српски краљеви стварно сматрали, и називали, самодршцима. Са Немањом почиње, када је реч о владарској породици, и наглашавање династичких веза са Византијом. Као што је споменуто, Немања је добио Хиландар од Алексија III на дар, Немањин син Стефан се још раније био оженио ћерком тог истог Алексија III и тада добио, као први од страних принчева, титулу византијског севастократора, друго по реду достојанство после царског.

На томе се није завршило. Немања је, још пред крај владавине, почео да гради Студеницу, у коју су почетком 1207. године пренете његове мошти. Сава постаје први игуман Студенице и почиње њено осликавање, обележено огромним натписом који се налази у подножју куполе. У натпису је наведено да је храм сазидан и осликан по жељи и заповести Немање, у монаштву названог Симеон, великог жупана и свата грчког цара Алексија, и његовог сина Стефана (будућег првовенчаног краља), у чему је учествовао и Сава „грешни“. У то време, 1208. године, одавно је мртав Немања, нема Алексија III као цара, нема (привремено) ни Византије после пропасти у Четвртом крсташком рату (1204). Све ово, међутим, не значи да је Србија у време обликовања династије Немањића постала некаква реплика Византије. Наступила су дешавања која, међусобно повезана, воде ономе што можемо назвати међународним признањем Србије, са којим је њена стварна државност постала општеприхваћена реалност европског света. По тадашњим схватањима међународних односа, такво признање доносило је уздизање државе у ранг краљевства.

Краљевска круна се могла добити само из Рима. Али, у овом случају мора да се постигне извесна равнотежа, јер Србија није било каква земља, него је православна земља која већ у извесној мери, барем у духовном погледу, ако не увек у лаичкој сфери, живи по византијским узорима. Према томе, Стефан и Сава, потпуно природно, и то је први практични пример онога што називамо симфонијом државе и цркве у средњовековној Србији, предузимају двоструки искорак: да се добију краљев-

ска круна и самостална црква од оних сила од којих се овакве гаранције самосталности могу добити. То је тренутак великог преокрета, стварање сигурних и трајних основа српске државности и разумљиво је што је овој теми посвећено једно сложено поглавље Благојевићеве књиге. Јер, ситуација јесте била сложена, будући да је Србија за остварење реченог подухвата била упућена на две стране.

По византијском схватању светског поретка држава, цар не може, будући да симболизује јединствену лаичку власт некадашњег Римског царства, допустити стварање независне државе. Оно што византијски цар може да уради, и што је својевремено урадио са самим Стефаном Немањићем као наследником великожупанског престола, јесте да уведе страног владара у византијску дворску хијерархију и тиме га, у ствари, учини својим подаником. Оно што Византинци такође могу да ураде и што раде у традицији источних помесних цркава, јесте да признају оснивање и постојање самосталне, аутокефалне Цркве, у којој се на језику сопственог народа може обављати литургија и све што припада црквеном обреду. С друге стране, у католичком свету, римски папа је наводно добио од Константина Великог даровницу (фалсификат из VIII века) по којој, као господар Рима, може бити изнад свих лаичких владара на Западу. Према томе, у времену о којем је реч, папа може да додељује краљевске круне и краљевске инсигније, што представља међународно признање, али не дозвољава оснивање никакве домаће, помесне, аутокефалне цркве, јер је католичка црква јединствена, са јединственим латинским језиком, и ту нема одступања. И два брата државника, Немањини синови Стефан и Сава, чине оно што је у том тренутку једино могуће: из Рима се добија круна 1217. за Стефана (Првовенчаног), из Никеје (где се склонио цариградски патријарх и где поново стољује цар) добија се 1219. аутокефалност српске цркве са Савом као првим архиепископом. И то аутокефалност која подразумева право архијереја да убудуће сами бирају свог архиепископа. Постојање овакве цркве имало је повратни ефекат

на лаичку потку српске државности, поготову у ситуацији када се инсистирало на повезаности Немањића како са последњом византијском династијом до пропасти Царства из 1204. године, тако и са њеним наследницима у потоњој Епирској држави.

Али, Србија ће убрзо напустити онај пут идејног везивања династије и државе за Византију, који је отпочео са Немањом. Још само за време краља Радослава се наглашава веза са Анђелима, односно Дукама, јер он је био ожењен принцем из те куће. То је усамљен случај и више никада се у српској историји то неће чинити. На сцену ступа један самосвојни поглед на сопствену земљу који се у домену владарске идеологије огледа у већ спомињаној самодржавности: српски владари су од првог српског краља и формално сматрани самодршцима, што значи да им је власт дата од Бога и Византија у томе не може имати никаквог удела. Током XIII века развија се идеја о Србији као Новом Израилу, то јест о Србима као изабраном народу. И једна и друга појава су византијског порекла, и самодржавље, као изведеница византијске аутократије (цар-авторатор) и Нови Израил као поновљена старозаветна слика изабраног народа којим су и Византинци себе сматрали. Усвајањем ова ова постулата, српска политичко-црквена елита показала је да Србију осећа равноправном са било којом европском силом.

Разуме се, државност не подразумева само идеолошку и теоријску компоненту. У веома важној сфери функционисања државе, као стварне реализације државности, изузетну улогу има изглед њених институција и њеног апарата власти. Иако у духовном погледу Србија, уз сву самосталност цркве, следи византијске узор, у функционисању лаичке власти земља је дуго пре XIII века била далеко од тих узора. Ову околност аутор посебно подвлачи, посвећујући нарочиту пажњу, у поглављу посебно прерађеном и допуњеном у односу на прво издање књиге, сабору као својеврсној скупштини духовне и лаичке елите. То је за Србију била карактеристична и у многим преломним тренуцима њене историје институција која је доносила одлуке од посебног значаја.

Кроз XIII век стање се не мења у погледу државних установа, осим у неким појединостима које указују на почетке угледања на византијске државне институције. У принципу, међутим, остаје видљива аутохтоност српских установа које вуку порекло из преднемањићког периода и које нису замењене византијским. Те установе ће бити замењене византијским тек када се Србија, много касније, од почетка XIV века, на други начин буде сродила са Византијом, а и тада углавном на оним територијама које су доскора припадале Царству. Другим речима, на тим територијама затечено стање је задржано, али без промене идеолошке основе српске државности.

При свему томе треба имати у виду још једну веома важну историјску чињеницу. Срби су касно постали хришћански народ у поређењу са многим другима; процес покрштавања завршен је тек у другој половини IX века. Срби су још касније постали стварно православни народ у пуном смислу те речи. Према томе они немају светитељски Пантеон из ранохришћанских времена, они морају да га изграђују од почетка и то се дешава тек у доба Немањића. Није то усамљен случај у историји, тако да се једна дуга епоха, између VIII и XVI века, с тим питањем у вези назива епохом стварања нових светитеља. Први од светитеља у Србији тог, да кажемо, новог таласа, је сам Симеон Немања. Од њега се устаљује пракса да се владари канонизују, да се у симфонији државе и цркве архиепископи такође канонизују, и тако се ствара први српски светитељски Пантеон. Тако се ствара светородна династија, тако се ствара лоза Немањића, тако се повлачи паралела са старозаветном Јесејевом лозом у сликарству. Према томе, светородна династија Немањића исказује, у ствари, речником Средњег века, самосвојност и самодржавност Србије као силе која је један независан елеменат међународних односа и целог тадашњег европског света.

Уз то, Србија у XIII веку доживљава велики материјални успон, нарочито за време Уроша I, развитком рударства, довођењем страних трговаца, чиме поново јача западна компонента у земљи, представљена раније становништвом у При-

морју. Такву Србију можемо да посматрамо као цивилизацију у којој постоји византијски елемент, аутохтони елемент и западни елемент. То показује да Србија није слика, верна копија Византије, али за време краља Милутина, на размеђу двају столећа, његовим орођавањем са царском породицом и претходним заузимањем пространих територија Царства, долази до појаве која се често назива византинизацијом Србије. Она се углавном огледа у чињеници да на територијама које су освојене није ништа мењано у византијском начину живота и у институцијама, при чему су оне делимично прихватане и у осталим, старим српским крајевима земље.

Једном учвршћена у Македонији, за Милутиновог краљевања, са његовим посебним односом са царицом-мајком у Солуну, српска држава постаје одређени чинилац дешавања унутар Царства. Ова политика достиже врхунац са Стефаном Душаном који иде даље од Македоније, нарочито од када је у Византији започео грађански рат (1341–1347). Вођа једне од страна у том рату, Јован Кантакузин, који се прогласио за цара, споразумева се са Душаном да заједно воде рат против породице Палеолога у Цариграду. Као учесник у грађанском рату у Византији, Душан све више истиче своје право да влада деловима Царства које заузме. Од учесника у владавини над Грцима, кад је ситуација сазрела, он се потпуно у византијском маниру, 1345. године проглашава и 1346. крунише за цара. У међувремену, између та два чина, била је створена и патријаршија, јер у византијском обрасцу односа државе и цркве, царство иде само са патријаршијом.

Као што подвлачи Милош Благојевић, тиме је био учињен прелаз из концепције, условно речено, националне у концепцију, такође условно речено, интернационалне државе. Јер, у свом новом, царском обличју, простирући се од Дунава до Коринтског залива, држава противречи, својом политичком идеологијом и организацијом, свему ономе што је Србија представљала у многим претходним деценијама. Душаново крунисање било је у суштини присвајање византијског цар-

ског положаја, разуме се једног од „удеоних“ царева тога времена. Не каже се узалуд у *Прологу Душановој законика* да је царевима својствено издавати овакве законике. Почевши од Константина Великог то је обавеза свих царева, којој се, ето, и Душан придружује.

На крају, 1350. године, Душан безуспешно покушава да се споразуме с Млечанима да заједно заузму Цариград. Могло би се рећи да је то била круна целе ситуације у вези са уздизањем на Царство. Али, тим уздизањем српска држава је, у настојању да се изједначи с Византијом, прешла свој Рубикон и било је неизбежно да после Душанове смрти она отпочне враћање сопственим коренима или својим стварним могућностима. Деспотовина XV века, чији је владар добијао своје достојанство у Цариграду, симболише то одступање од Душанових царских претензија интернационалних размера или, како каже наш аутор, обнављања националне државе. Са пропадањем Деспотовине, српска државност ће још неко време трајати у јужним деловима Угарске међу избеглим становништвом, предвођеним носиоцима деспотске титуле, и у извесном смислу се исказивати у Зети и Херцеговини.

Велика сага о средњовековној српској државности, поновимо то на крају, исказује се у разним видовима једног сложеног историјског процеса, за чије је разумевање потребно посебно знање и посебно искуство. Само је аутор који ове особине поседује у изразитом обиму могао да прати и реконструише речени процес. Милош Благојевић је свакако успео да одговори овом изазову на најбољи могући начин.

Љубомир Максимовић

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР

<i>Љубомир Максимовић: Српска државност у средњовековном свету</i>	VII
--	-----

СРПСКА ДРЖАВНОСТ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Увод	3
------------	---

ПРВА ГЛАВА

ПРВЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ

1. Најстарији елементи српске државности	11
2. Нова отаџбина и елементи српске државности	19
3. Од склавинија до држава	27
4. Територијална структура првих српских држава	30
5. Србија – градови, жупе и земље	42
6. Прва српска династија и борбе за врховну власт	49
7. Легализација српске државности и борба за врховну власт	53
8. Деструкција српске државности (X/XI век)	65

ДРУГА ГЛАВА

СРПСКА ДРЖАВНОСТ У ДУКЉИ, РАШКОЈ И БОСНИ

1. Обнављање српске државности у Дукљи	71
2. Успон српске државности у Дукљи	76

3. Црквена и државна организација у Дукљи	81
4. Слабљење политичког језгра у Дукљи	90
5. Премештање политичког језгра из Дукље у Расу	93
6. Удеони кнез Стефан Немања	100
7. Стефан Немања велики жупан Србије	104
8. Уједињавање српских земаља	108
9. Суверенитет Србије и инсигније великог жупана	113
10. Организација власти и структура друштва	121
11. Стефан Немања и хришћанска црква	129
12. Српска државност у Босни на прелазу из XII у XIII век	136

ТРЕЋА ГЛАВА

ИДЕОЛОШКА ОСНОВА СРПСКЕ ДРЖАВНОСТИ

1. Грађански рат и слабљење државности Србије	141
2. Култ владара светитеља и српска државност	146
3. Краљевска круна и архиепископско достојанство	153
4. Српска аутокефална црква у Краљевини Србији	159
5. Стабилизовање династије и српске нације	166
6. Учвршћивање међународног положаја српске краљевине и цркве	172
7. Канонизација српских краљева	181
8. Инсигније српских краљева и српска државност	190
9. Грб и застава	202

ЧЕТВРТА ГЛАВА

ДРЖАВНА УПРАВА

1. Државни сабори	205
2. Централна државна управа	228
3. Локална управа	236
4. Етничка и социјална структура српског краљевства	243

ПЕТА ГЛАВА ВИШЕНАЦИОНАЛНА ДРЖАВА

1. Од краљевства ка царству	253
2. Царство	262
3. Трансформација власти	268
4. Крај Душановог царства	275
5. Царство без цара – Србија без владара	281

ШЕСТА ГЛАВА ОБНАВЉАЊЕ НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ

1. Обнављање српске државности у босанској држави	287
2. Обласни господари и српска државност	296
3. Српска државност у области кнеза Лазара	302
4. Последице Косовске битке и канонизација кнеза Лазара	310
5. Деспот Стефан Лазаревић и обнављање суверенитета	321
6. Српска државност у Српској Деспотовини	327
7. Слом Српске Деспотовине	337

СЕДМА ГЛАВА НОВА ЈЕЗГРА СРПСКЕ ДРЖАВНОСТИ

1. Прве сеобе у Угарску	349
2. Обнављање српског политичког језгра у Херцеговини	354
3. Неговање српске државности у Зети Црнојевића	365
4. Стварање српског политичког језгра северно од Саве и Дунава	370
5. Идеолошке претпоставке за обнављање српске државности северно од Саве и Дунава	376
6. Деспоти „иноплеменици“ и цар самозванац	384

РЕГИСТРИ

Регистар личних имена	391
Регистар географских појмова	406

КАРТЕ

1. Српске земље и државе од IX до XI века	46–47
2. Српске државе крајем XII и почетком XIII века	110–111
3. Путовања Светог Саве	174–175
4. Србија од 1282. до 1321. године	258–259
5. Душаново царство и Босанска држава половином XIV века	258–259
6. Српско царство пре Битке на Марици	274–275
7. Босанска држава 1412. године	294–295
8. Српска деспотовина 1423. године	330–331
9. Карта српског монаштва	330–331
БЕЛЕШКА О АУТОРУ	423